

AD FONTES

УДК 94:316.64:355.48(470:477)
DOI: 10.31651/2076-5908-2024-2-140-157

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна
ORCID: [https:// orcid.org/ 0000-0002-2445-968X](https://orcid.org/0000-0002-2445-968X)
e-mail: telvak1@yahoo.com

Максим ПОПОВ

вчитель історії, Черкаської СШ №27 I-III ступенів ім. М. Путьєка, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1549-3497>
e-mail: magaragurus@ukr.net

УСНОІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ *

Анотація. *Мета* – шляхом проведення інтерв'ю в рамках проекту «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» розширити джерельну базу про становище історичної пам'яті Донбасу. Основний **метод**, що використовувався полягає в проведенні інтерв'ю на основі розробленого питальника та подальшого транскрибування. **Наукова новизна** полягає в публікації цінних свідчень очевидці російської агресії на сході України та розгляді суб'єктивного сприйняття жителями Донбасу причин цієї трагедії. **Висновки.** Проведене інтерв'ю є складником джерельної бази усноісторичних досліджень новітньої історії України. Оповідачка детально описала ставлення місцевих жителів до різних історичних періодів, а також назвала їхні геортологічні вподобання. Аполітичність регіону, його зацикленість на матеріальних благах та низька національна свідомість мовчазної більшості призвели до легкого поширення ідей «русского мира / російського світу». Реінтеграція історичної свідомості, на думку жителів Донбасу, потребує акцентування на локальних героях і подіях безпосередньо пов'язаних з історією України.

Ключові слова: усна історія, ОРДЛО, російська агресія, історична політика, історична пам'ять, російська історична пропаганда, реінтеграція, тимчасово окуповані території України.

Vitalii TELVAK

Doctor of Historical Sciences, Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine
ORCID: [https:// orcid.org/ 0000-0002-2445-968X](https://orcid.org/0000-0002-2445-968X)
e-mail: telvak1@yahoo.com

Maksym POPOV

History teacher, M. Putyko Specialized School No. 27 of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1549-3497>
e-mail: magaragurus@ukr.net

* Статтю підготовлено в межах держбюджетної теми «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» (номер державної реєстрації 0123U101598).

ORAL HISTORICAL STUDIES OF HISTORICAL MEMORY IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Abstract. Purpose – by conducting interviews within the project «Countering the Historical Policy of the Aggressor Country (RF) in the Process of Deoccupation of Ukrainian Territories» to expand the source base about the state of historical memory in the Donbas. The main **method** used was conducting interviews based on a developed questionnaire and subsequent transcription. The **scientific novelty** lies in publishing valuable testimonies of an eyewitness to Russian aggression in eastern Ukraine and examining the subjective perception by Donbas residents of the causes of this tragedy. **Conclusions.** The conducted interview is a component of the source base for oral historical research of Ukraine's modern history. The narrator detailed the local residents' attitudes towards different historical periods and named their geortological preferences. The region's apolitical nature, its fixation on material goods, and the low national consciousness of the silent majority led to the easy spread of «Russian world» ideas. According to Donbas residents, the reintegration of historical consciousness requires an emphasis on local heroes and events directly related to the history of Ukraine.

Keywords: oral history, ORDLO, Russian aggression, historical policy, historical memory, Russian historical propaganda, reintegration, temporarily occupied territories of Ukraine.

Виклад основного матеріалу. Нині усна історія є досить поширеним напрямком соціально-гуманітарних досліджень, головним предметом якої є особистий досвід окремої людини. Сучасна парадигма усної історії, якщо розкрити її сутність, охоплює три фундаментальні складові: динамічний процес документування (з використанням сучасних аудіовізуальних технологій) персональних спогадів, життєвих наративів та автобіографічних розповідей; унікальні історичні джерела, що народжуються внаслідок цієї інтерактивної взаємодії, а також їхній поглиблений реконструктивний та наративний аналіз [1, с. 7].

Принципово важливою особливістю усно-історичних матеріалів є їхній інтерсуб'єктивний характер формування, де ключову роль відіграє складна комунікативна взаємодія між дослідником та оповідачем. Саме тому надзвичайно критичного значення набуває ретельна, багатошарова та логічно структурована підготовка до інтерв'ю, яка передбачає врахування контексту, психологічних особливостей співрозмовника та дослідницьких цілей. Відповідно, основним методом усноісторичного дослідження є поглиблене інтерв'ю, що передбачає відео та аудіо фіксацію матеріалів та їхнє подальше транскрибування.

Збір і фіксація усно-історичних свідчень часто відбуваються без належної етичної рефлексії та відповідальності, що є серйозною проблемою в дослідженнях. Етика повинна пронизувати весь процес – від формулювання теми до оприлюднення результатів, однак через брак знань дослідники часто нехтують цими важливими аспектами. Перед початком роботи необхідно ретельно вивчити методологію усної історії, проконсультуватися з фахівцями та чітко усвідомлювати різницю між науковим інтерв'ю та журналістською розмовою [2]. Варто зазначити, що почуття інтерв'юера не є беззастережними, і їх теж доцільно враховувати під час дослідження, щоб інтерв'ю набуло наукового, усноісторичного та етичного забарвлення [3].

Опубліковане нами інтерв'ю, отримано в рамках проекту «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» дозволяє ширше глянути на проблему духовної й ментальної реінтеграції загарбаних Росією земель [4].

Донбас як регіон України має складну історичну долю та загострену проблему самоідентифікації, що обертається навколо радянського, українського й російського дискурсів. Розуміння логіки його мешканців дозволить у майбутньому полегшити процес реінтеграції визолених територій. Регіональна ідентичність Донбасу формувалася в умовах «прикордоння», що розмивало її межі і вело до гібридної ідентичності. Значна відповідальність на маргіналізації історичної пам'яті та ідентифікації жителів Донбасу відіграла радянська влада, відгомін історичної політики якої відчувається в регіоні до сьогодні [5, с. 552–553]. Сучасна регіональна ідентичність Донбасу перебуває у кризовому стані та активно трансформується. Через свою «гібридність» вона нестійка і підвладна змінам, що відповідає запиту часу та може бути використано в перспективі закріплення української ідентичності [6, с. 101].

Обране для публікації інтерв'ю, взяте у кандидатки філологічних наук Соломії Висоцької. Її рівень освіти, а також виражена позиція дають можливість зрозуміти жителів

окупованого Донецька не тільки з боку спостережника, але й активного суб'єкта, що на власні очі бачив комплексні проблеми регіону.

Зауважимо, що інтерв'ю Соломії Висоцької переважно стосується подій до окупації Донбасу та розпаду протистояння у першій половині 2014 р. Оповідачка відзначила відомі їй факти про стан історичної пам'яті громадян в Донецьку та в інших населених пунктах.

В інтерв'ю детально описаний стан історичної освіти в Донецьку на світанку української незалежності. Увагу привертає акцент оповідачки на появі нових шкільних підручниках. Шкільна освіта, за словами оповідачки, не зазнавала серйозних змін до осені 2014 р. Навіть в умовах бойових дій, політичної нестабільності та постійної зміни влади учні продовжували вчитися за українською програмою аж до повноцінного встановлення окупаційного режиму.

Характеризуючи комеморативні практики, зокрема свята, які відзначалися в Донецьку до 2014 р., оповідачка наголошує на формальності святкування Дня незалежності, а також на домінуючій ролі Дня шахтаря. Загалом, Соломія Висоцька підкреслює цілковиту аполітичність регіону, жителі якого не цікавилися складними конструкціями, а переймалися переважно побутовими проблемами. Промовистим є погляд оповідачки на соціальну базу прихильників незалежності України, до якої належала молодь, інтелігенція та представники бізнесу. Зворотню (або швидше – не визначену) позицію, на її думку, займали бідніші верстви суспільства (робітники, пенсіонери). Вони марили «втраченим раєм» та зрівнялівкою, оскільки пам'ятали час, коли радянська влада «безкоштовно» роздавала квартири та підтримувала оманливу подобу добробуту. Для багатьох бажання повернення до СРСР було також спонукальним чинником підтримки терористичної влади т. зв. «ДНР».

З'ясовується, що рівень історичної обізнаності (історична культура) жителів був теж доволі низьким. Їх не так цікавили історичні постаті, як популярні регіональні діячі культури (Кобзон, Солов'яненко, Прокоф'єв). На їхню честь встановлювалися нові монументи, пам'ятні дошки; їхніми прізвиськом називалися топонімічні об'єкти.

Культурне життя регіону перебувало під патерналістським тиском можновладців, які несхвально ставилися до української елітарної культури. Оповідачка навела яскравий приклад, пов'язаний з виставою «Нація» Івано-Франківського театру, що саботувалася місцевою владою аж до 2013 р. Утім, на довгоочікувану прем'єру поціновувачі театру прийшли в вишиванках, що вразило гостей міста.

В інтерв'ю Соломія Висоцька пояснює реакцію жителів Донбасу на події Євромайдану. На її думку, місцеві мали слабе розуміння ідей та прагнень революції, а євроінтеграції вони остерігалися через потужну дезінформаційну політику Росії, що ґрунтувалася на економічному залякуванні. Проте, попри складнощі у відносинах з Києвом, більшість мешканців регіону підтримували територіальну цілісність України, хоча й мали досить наївне й розмите уявлення про її майбутнє.

Причину розриву між Донбасом і Україною (окрім безпосередньої російської агресії) оповідачка вбачає не в українізації регіону, а навпаки в визнанні його російськості (складником якої є російська мова). На думку Соломії Висоцької ініціативи, що пов'язані з толеруванням елементів російської культури тільки підкреслюватимуть «окремішність» регіону та шкодять йому.

В інтерв'ю вміщені й особисті переживання оповідачки, яка ще в лютому 2014 р. почала збирати тривожну валізу. За її словами, вона одразу зрозуміла, що протистояння на сході набуде форм придністровського чи абхазького сценаріїв.

Цікавими є свідчення про появу в Донецьку німісцевих мітингарів, які наводнювали місто. Оповідачка зазначила, що саме у той час її україномовна сім'я була вимушена говорити російською на публіці, боячись переслідувань. У той же час багато громадян займали вичікувальну позицію та були готові прийняти будь-яку владу.

У матеріалах інтерв'ю також йдеться про відсутність прямого міжетнічного протистояння росіян й українців, що ймовірно зумовлено біетнічністю регіону та розмитими радянською владою етнічними кордонами. Ворожнеча й непорозуміння між жителями Донецька були передусім на політичному ґрунті.

Оповідачка вказує на те, що в російській пропаганді в першій половині 2014 р. домінували не історичні, а гіперболізовані побутові й політичні сюжети, покликані

вплинути на формуванні антиукраїнської суспільної думки. До цього часу перегляд російського телебачення не був ознакою політичної позиції, оскільки його дивилася також значна кількість проукраїнських громадян.

На думку оповідачки, мешканці тимчасово окупованих територій не цікавляться українською історією, а потребують тільки соціальних виплат від України, тож найбільше на їхнє вподобання можуть вплинути матеріальні стимули, що у поєднанні з адекватною політикою пам'яті дозволять позбутися радянської та російської ідентичностей та нарешті закріпити єдину українську ідентичність.

Висновки. Отже, інтерв'ю з Соломією Висоцькою розкриває соціокультурну картину Донбасу напередодні російського вторгнення, демонструючи складну структуру історичної пам'яті та суспільних настроїв. Воно підтверджує необхідність комплексного підходу до роботи з історичною пам'яттю, який включає послідовну державну політику пам'яті.

ІНТЕРВ'Ю СОЛОМІЇ ВИСОЦЬКОЇ

I: Отже, мене звати Віталій Тельвак. Я співробітник проекту, як ви знаєте, «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій». Отже, у сьогодні нас з вами третє січня 2022 р. Відповідно, я проводжу інтерв'ю з міста Дрогобич, а ви, відповідно, звідки?

O: Я зараз знаходжусь у Бучі – це Київська область.

I: Як вам звати? Представтесь, будь ласка.

O: Я Соломія Висоцька. Я народилася та виросла у Донецьку. За одною освітою я філологиня, за другою – журналістка. Кандидат філологічних наук. Викладач університету. Дванадцять років я працювала в Донецькому Національному університеті, Львівська політехніка, Український католицький університет. Потім університет Грінченка. А зараз я приватний підприємець.

I: А. Ясно. Отже, отже. Пані Соломіє, де ви народилися, в якій сім'ї ви народилися, де ви проживали, де ви навчалися. Стисло, все що вважаєте за потрібно. В контексті нашого проекту та загальної теми, відповідно, цікаве мені ваше становлення.

O: Я народилася у Донецьку, але моя мама (за походженням) зі Львова. Її родина військові. Родина трохи поїздила. Так само тоді ще в союзі в сімдесятому році вони опинилися в Донецьку. Мій тато є зі Слов'янська. Він є директором школи. Його школу у чотирнадцятому році забрали кадіривці, але потім так сталося, що Ощадбанк її відбудував і, відповідно, тато, який так само від початку підтримував Майдан, проводить таки мудру проукраїнську політику тепер уже у відбудованій, відновленій своїй школі. За мамою, напевно, я думала вчора про наші питання і, напевно, найбільше на мої погляди справила враження родина мами. Вони походять, взагалі-то, з Польщі. В середині XIX ст. їх виселили за участь у січневому повстанні.

I: Але прізвище ваше татове, так я розумію?

O: Ні, ні. Моє прізвище – це дівоче прізвище мами. Висоцька.

I: Ага, ну бо я, властиво, запитую, бо прізвище польське. А ви кажете тато, відповідно, звідти, а мама звідси. І думаю: цікаво, чи просто переселенець, чи як...

O: Ні, ні. У мене прізвище мами. Їх вислали за участь у січневому повстанні. Потім мого прадіда репресували. Ну тепер вже всі знають. Всі розповідають. Спілка Визволення України. Тобто за цими звинуваченнями. Він був репресований. Просидів пів року у в'язниці, але оскільки він трохи знався з суддею, який вів його справу, або з слідчим, з кимось за пів року його викликали, сказали, що ми наразі проти вас нічого немає, але ж ви нас знаєте, ви маєте через 24 години зникнути. І він поїхав до Сибіру. Моя прабабця залишилася з двома дітьми. До речі, мій дідусь тоді народився. Е... 2 лютого 19 року у Святошині. 2 лютого це день, коли більшовики взяли Київ. Я можу тільки уявити, що пережила моя родина. І, може, на генетичному рівні це десь і відбилосся. Моя прабабця тоді вона з... З спадкових дворян. Вона розпродавала тоді родинні коштовності, щоб прогодувати дітей, ми можемо простежити родовід кінця XVI сторіччя.

I: Ви пробували це робити? Такі, такі є спроби, щоб ви простежували, власне, генеалогічно?

О: Так. Так ми робили. Але ну... Я туди, де жила родина прабабці ми не поїдемо, і, напевно, вже не поїдемо ніколи, а от те, що є те, до чого ми можемо дотягнутися – ми намагаємося простежити. Ну і, відповідно, двох братів мого прапрадіда тоді в 38 році, коли почались переслідування поляків, німців, бо вони були найперші вороги СРСР у той період. І двох рідних братів мого прадіда тоді розстріляли. Відповідно, напевно, це наклало якийсь відбиток на те, що говорилося в родині, як сприймалися події родинні.

І: А ви чули, так? Пані Соломіє?

О: Так, так. Я це чула. Плюс я ще чула історію про те, що моя прабабця з іншого боку була з Гуляйполя. Ходила до школи з Нестором Махном і потім з ним брала Перекоп, тобто... [Сміється] Якись...

І: Бойова у вас родина.

О: Да. Я завжди кажу, що боротись проти москалів – це у нас, напевно, в крові. Я навчалася в Донецькому національному університеті. Так само, як моя мама. Тобто, це знов-таки спадково. І потім там само залишилася викладати. Там закінчила аспірантуру, але захищалася вже в п'ятнадцятому році в Харкові. Тобто це була вже вчена рада в евакуації. Це був лютий 15 року. Після подій Дебальцевого, після вибухів у Харкові, коли загинули активісти. У тому числі Даня Дідик п'ятнадцятирічний хлопець. Тоді був захист дисертації.

І: давайте зануримося в формалізовану частину нашого інтерв'ю. Отже, у нас є три блоки хронологічних. Доба незалежності, відповідно, так? Потім, доба початку агресії ну і, власне, умови окупації. І перше питання першого блоку, відповідно. Як змінилося викладання історії в школі за роки незалежності. Ваш досвід особистий. Досвід ваших дітей, можливо, дітей ваших знайомих. У цьому ключі. Що ви можете сказати?

О: Я мала одинадцять років, коли розвалився СРСР. Я дуже добре пам'ятаю ці події. Ми тоді були у Львові у родичів. А пізніше, коли вже починалась історія України... Ми були першим поколінням, яке вчилася за підручником Ореста Субтельного. Я звісно дуже добре пам'ятаю, як ми були жовтенятами, як нам розповідали ще в початковій школі, бо до школи я пішла 87-ого року, але, напевно, нам пощастило з вчителькою історії, бо вона, знаєте, інколи і зараз з тим стикаємось, коли школа вчить чогось одному, діти приходять додому батьки розповідають щось зовсім інше. Або вчителі розповідають те, що їм формально треба розповісти, але і далі починаються обмовки, які зводять це все нанівець. У нас такого не було. Я так само пам'ятаю, що на початку дев'яностих часто за підтримки діаспори вчилися не лише за Субтельным, були ще інші підручники історії, які розповідали. От є одна картина, яка мені врізалася в пам'ять і досі в мене десь цей підручник лежить. Вона була підписана: «Москалі руйнують Київ». І це був самий-самісінький початок дев'яностих, тобто ми вчилися за абсолютно новим наративом, де нам розповідали події, як вони були. Єдине, що я не пам'ятаю, скажімо, акцентів на темах Голодомору, ну да напевно на темах Голодомору, бо аж до Ющенка, це якщо й згадувалося то й помірно, а може я просто не пам'ятаю наших уроків історії, бо про репресії, про політику СРСР, про КДБ нам розповідали дуже добре.

І: Зрозуміло. Які нові свята з проголошенням незалежності відзначалися в Донецьку, чи відповідно на Донбасі, де ви знаєте, можливо, були в гостях? Так, і відповідно, як до цього ставилися місцеві мешканці, як вони це відбирали, звалили, які були емоції, які були практики?

О: Я би не сказала, що відбувалося щось особливе, бо так з'явився, з таких помітних, знакових свят, з'явився День Незалежності, але я би не сказала, що справедливості заради, я можу сказати, що з певного віку, там певно ближче до 25 і пізніше я намагалася на День Незалежності бути у Львові до тієї частини родини, але ті рази. Що я була оце в Донецьку, я не скажу щоб щось відбувалося. Можливо, якісь формальні заходи, коли просто треба було провести якийсь захід. Єдине що особливо десь ближче до кінця нульових можна було помітити подекуди молодь у вишиванках. Це небагато, але можна. Але разом з тим... Більше емоційне, більше патріотичне піднесення викликало проведення Євро-2012, бо тоді я пам'ятаю, що дуже багато людей, або малювали собі прапорці українські на обличчі, або були у вишиванках, або у козацьких шароварах, фан-зони були облаштовані. І дуже багато людей, саме тоді напевно. Відчули себе українцями. Крім того я пам'ятаю, це був

вже травень 2013 року. Я пам'ятаю, що до нас приїхав франківський театр з виставою «Нація».

І: Це театр, до речі, один з найбільш сильних в Україні.

О: Так. Так. І насправду цю виставу доволі довго не пускали в Донецьк. Її забороняли показувати в Донецьку за Януковича, але чомусь в 2013 році таки сприйняття трохи пом'якшило десь там з гори і вони приїхали. Це був абсолютно дивовижний момент, бо я пам'ятаю ми зібралися з родиною, і я кажу мамі і чоловікові, що ми мусимо піти у вишиванках. Ми були впевнені, що може ще хтось... Я не знаю хто були ці люди, бо насправду після війни дуже багато людей їхало з Західної України у тому числі відбудовувати щось, знаходити роботу. Тому, я знаю, що на нашому філологічному факультеті. Я була на факультеті іноземних мов, або філологічному. Там було дуже багато вихідців з західної України. А так то у вишиванках був майже весь зал. Це був наш драматичний театр. У вишиванках прийшов майже весь зал і я пам'ятаю обличчя акторів, бо ми сиділи у першому десь там з самого початку зали, і я пам'ятаю обличчя акторів, які особливо коли вони вийшли поклонитися вкінці, може, вони сподівалися іншого прийому, але і, власне, пані Марія Маціос, і актори було видно, що вони не вірили своїм очам, що їх можуть так приймати, і що такий може бути зал. Але повторюю це був травень 2013 і це була певна вибірка цієї публіки.

І: Зрозуміло. Тоді вертаємося трішки назад. Чи збереглися, ну очевидно що збереглися, бо я властиво дуже часто був у Донецьку, ми знаємо це пам'ятники старої доби радянської. Теж чи були там акції, меморіальні заходи, хто брав там участь? Як можна цю сторону з вашого досвіду висвітлити?

О: Я би сказала, що цей бік – це величезний провал державотворчої і націєтворчої політики. Бо я завжди кажу, коли виникають суперечки вже тут у Києві, а нащо вкладати шалені кошти, щоб перейменувати вулицю, а нащо пам'ятник Щорса він має якусь художню цінність...

І: Какая різниця, правда?

О: Какая різниця... Але я завжди кажу, якби тоді в Донецьку на самому початку дев'яностих поставились інакше на цій хвилі, коли зносили їх всюди, якби не слухали цих чорноротих борців, які кричали про Леніна. Можливо, якби перейменували вулиці і діти підсвідомо зростали вже з іншими, навіть якщо в родині щось кажуть... Навіть коли зростають серед інших реалій, можливо, ця ситуація що є зараз вона закінчилася би трохи інакше. Історія не знає умовного способу. Безумовно лишився Ленін, Арт'юм діячі... І місцеві і радянські. З'явився безумовно Кобзон. Пам'ятник Кобзону. І досі його там якось вшановують. Але і разом з тим я можу сказати, що напевно останніх років десять до війни почалося. Почали робити акцент на локальній історії. Можливо, шукали якийсь баланс - бо одразу би скажімо пам'ятник Степану Бандері, якась меморіальна дошка на честь донбаського УПА, яке було і яке було дуже активне (Ви це добре знаєте, як історик) - то це, можливо би не прийнялося. Але ну менше з тим намагалися просувати якісь локальні постаті. Бо з'явився пам'ятник Анатолію Солов'яненку біля театру.

І: Я його знав, до речі.

О: А. Знаєте, як казав один з американців з яким я спілкувався, бо він вибачте, але він виглядав на правду трохи жалюгідно. «Oh, Elvis!» Оці золоті кольори.

І: Такої думки, якось це по вар'ятські трохи.

О: Да. Трохи інакше. Але й аеропорт ми знаємо назвали на честь Сергія Прокоф'єва. Тобто намагалися розвивати національну, регіональну пам'ять і приблизно десь років за десять, може, до війни з'явився пам'ятник жертвам Голокосту. Майже в центральній частині Донецька. Я не знаю і мені здається і це поставив Корпус Миру, а не єврейська громада От я собі намагалася пригадати, мені здається, що там було написано про це. Тобто це була ініціатива не лише єврейської громади. А напевне якась ініціатива з-за кордону. Але він з'явився, я не пам'ятаю, щоб його якось плюндрували, щоб якісь відбувалися на нього напади.

І: А заходи там були до якихось річниць?

О: Я думаю, що були бо я інколи бачила там каміння, яке покладають на єврейські могили. Але ну і я коли там проходили я завжди так само робила, але мені важко сказати, просто не була там в той час. У ці дні.

I: Якщо брати українську історію, так? Чи місцеві мешканці цікавилися, не цікавилися? Ваша родина, знайомі? Отже, чи спостерігався інтерес до української історії, так? І яким саме періодом історії цікавилися найбільше. Бо є скажімо такий-собі стереотип. Ну по-різному ми можемо його підібрати. Що є якась ностальгія радянська, підвищена серед мешканців Донбасу. От що ви можете розказати?

O: Ностальгія дійсно є. І напевно це найбільш навіть не цікавий, а найбільш зрозумілий період історії був. Чорне було білим. Ну там для умовних 73% населення. Мені тяжко сказати точно, бо регіон був доволі аполітичний доволі аісторичним в сенсі цікавості до історії.

I: Може, локальна історія цікавила більше.

O: Цікавила локальна історія. Цікавила, і як я вже сказала, певні постаті, певні події. Цікавила локальна історія. Про це знали багато. Святкували День визволення Донбасу, від німецько-фашистських загарбників. Святкували День шахтаря. І, напевно, йому приділялося і святкувався він набагато масовіше за День Незалежності, який приблизно за тиждень перед Днем шахтаря відбувався. Тобто найбільше цікавила радянська і... Епоха і епоха від початку відколи заснували Донецьк. Да, там на місці козацької зимовки. Кінець XIX – початок XX сторіччя. І XX-е. Мені тяжко сказати, чи це було, знаєте, 50 на 50. І просто, оскільки був аісторичний та аполітичний регіон не дуже обговорювалися ці події там зі студентами моїми і т. д. Разом з тим я знаю приклад, коли я зустрічала на майдані своїх студентів і запитувала, а що вас сюди привело? Бо мені було це цікаво. І запитувалася, чи походите ви з західної України, що ви одразу тут розповідаєте про те, що відбувається, і у вас думки щодо того, що відбувається? І кілька людей відповідали: ні, я з Донецька, я з Макіївки. Я в певний момент почав цікавитися, і почав для себе з'ясовувати як було насправді. І дійшов висновку, що було так. І моє місце тут. Тому оскільки таких було...

I: А вони казали, що це самоосвіта, чи це все-таки шкільний?

O: Самоосвіта. Самоосвіта.

I: А самі ви звідки отримували інформацію про історичні події? Ви коло ваших близьких, рідних? У вас також чоловік походить з Донбасу, так я розумію?

O: Чоловік? Він народився на Донбасі. За походженням він наполовину з греків, наполовину з козаків. Грекокозак, як я його називаю. З козаків-розвідників, бо прізвище Тихоліз, відповідно пластуни-розвідники. Ну і у нього, і у мене завжди. Завжди були доволі проукраїнські родини. Тобто ми обоє все взяли з родин, бо були репресовані, були страчені, як я вже казала. Ну в якийсь момент для себе я зрозуміла, причому це було це в році 2008, 2007, що я не можу дивитися, скажімо, НТВ, попри те, що тоді було російське телебачення, майже всі його дивилися, бо мені не подобається те, як вони кажуть про Україну.

I: Наратив не подобається, не смакує, так?

O: Так. І те, як вони нас виставляють. Тобто це походило великою мірою з родини, великою мірою через те, що мама була зі Львова, я там була часто, спілкувалася зі своїми родичами, спілкувалася зі своїми друзями. Хтось з друзів мені розповідав, як скажімо, прабабця ходила свого чоловіка впізнавати, коли викинули ці страчених в НКВС, не могли його впізнати, бо коли його заарештували він важив 90 кг, а вони знайшли тіло людини, що важило 40 кг, і то буквально за кілька місяців. Плюс коли я була студенткою 4 курсу, я брала у канадсько-українській парламентарній програмі, яку організовує українська діаспора в Канаді і там так само дуже багато спілкувалися з нащадками тих, хто виїхав, з родинами тих, хто когось втратив. Тобто все це було переважно живе спілкування, яке вже спонукало знайти відповідь на питання в підручниках історії, книжках, статтях...

I: Зрозуміло. Дякую. Яких історичних героїв найбільше вшановували у колі вашої родини. У колі ваших друзів, довкола знайомі, близькі?

O: Ми вшановували найбільше українських героїв. Оскільки я вже сказала, як склалося моєї свідомості. Знов-таки, мені тяжко сказати, що дуже багато людей взагалі про це замислювалися. Тобто навіть зараз, коли інколи в підручнику англійському є питання, бо завжди є завдання про когось розказати, кого там з історичних постатей ви хотіли зустріти, кого з діячів найбільш шануєте і т. д., дуже багато людей, не лише підлітки, але й дорослі люди вони не можуть сказати, бо їм це не цікаво. Вони того не знають. Так само і тут. Можу сказати, що на якомусь загальноміському, або навіть загально регіональному рівні за традицією вшановувалися Стаханов, Артем, тобто якісь діячі, про яких просто дуже

багато відомо. Бо там пам'ятник Артему, там кажуть про стахановців, просто що увійшло вже у свідомість.

І: Такий тиск, така вже була традиція попередня радянська. І, можливо, це було не стільки широко, скільки інерційно, як думаєте?

О: Інерційно, я думаю, що це було інерційно, якби запропонувати людям когось обрати. Ти шануєш там Артема, чи ти шануєш Коновальця. Ти шануєш княгиню Ольгу, чи ти шануєш Валентину Терешкову? Я думаю людям би було абсолютно однаково. Вони би обирали не цікавлячись діяльністю цих людей. Може, за тим, що вони колись почули.

І: Тобто у цьому сенсі не було якогось вираженого пантеону серед мешканців Донецька? Чи можете ви пригадати?

О: Не було. Хіба би, може, знаєте, або люди середнього віку ставилися з повагою до Ріната Леонідовича Ахметова і особливо до гравців «Шахтаря». Оце я можу сказати абсолютно точно. Знову-таки Сергій Бубка. Тобто якісь регіональні постаті, особливо, якщо це не треба довго думати, бо Солов'яненко, скажімо, може не всім і сподобається. Прокоф'єва, то треба мати певне підґрунтя, щоб сприймати його музику. А з Бубкою, «Шахтарем», Ахметовим, це просто.

І: Простіше, бо це є телевізор.

О: Це є телевізор, потім Ахметов збудував стадіон. Ці гравці купують по десять квартир, бо вони величезну зарплату мають, тобто щось таке просте на що можна спертися. От як фотографії Бубочки з батьками, або там цей зараз я не дивилася, я не можу, але бачила як завжди я кажу з Бубочкою, я дочекаюся мемчиків. Оцей стіл накритий, оцей радянський такий наратив, коли звертається дорогою Леонід Ілліч, от це було зрозуміло.

І: Добре, який період історії, завершимо цей перший блок, який період історії, якщо брати три блоки: дореволюційний, відповідно, радянські часи, незалежницький місцеві мешканці, ну з вами мені все зрозуміли, але може хотів би щоб ви все-таки сказали, якщо брати три блоки мешканців вважали найкращим, як вони це відповідно оцінювали, переоцінювали, можливо була якась динаміка оцінки, переоцінки. Як ви це можете собі пригадати.

О: Тут я би сказала, що була певна двоїстість. Бо був прошарок людей. Скажімо так. Якщо Майдан підтримувало 20-30% населення, бо незрозуміло, бо складно, бо були ці постійні закиди, що асоціація з ЄС вона призведе втрати наших фермерів, нашої промисловості, то люди цього боялися. То коли почало розходитися росія-Україна вже на весні 2014 року, я можу з впевненістю сказати, що Україну підтримували 70-80% населення. І схаменулися всі. Відповідно був... Була певна і доволі велика частина суспільства, яка, можливо, цього не усвідомлювала, але яка вже не ототожнювала себе з СРСР і для них було головніше Україна, саме через ті можливості, що вона їм давала: бізнесмени, студенти, науковці і т. д. Але разом з тим, якщо ми беремо низький-середній клас, або робітники і селяни, тобто ті, хто за рівнем освіти трохи нижчі. То це безумовно СРСР, бо кажуть, люди могли не думати і люди не думали про те, що немає якихось абсолютних там потрібних речей, які може маємо й зараз пральні машини, або просто машини. Люди не думали про те, що... Люди казали, що було все безкоштовне, освіта, медицина, житло надавалося, але при тому вони складні розрахунки якісь, це було не для них. Порахувати скільки їм давали зарплатні, а скільки насправді з того, що вони заробили, йшло в фонд народного потреблення це так само важко для них. І ти їх зараз в тому не переконаєш, навіть якщо ти їм покажеш якісь розрахунки. Усвідомити, що відпочивати так, як ми відпочивали на Азовському або на Чорному, це просто нелюдські умови. Це так само не для них. Тому для них певним раєм на землі і періодом коли який їм був найбільш цікавий, до якого вони зверталися в своїх прагненнях – це було десь з закінчення Другої світової, особливо, коли почали будувати хрущовки і роздавати, так би мовити, роздавати квартири. І десь до кінця СРСР. Тобто за СРСР сумувало і тужило дуже багато людей, які потім, власне, і підтримували народні республіки, саме через те, що вони хотіли повернутися у ці часи. Можливо у когось це було пов'язано з тим, що вони тоді були молодими. Молодь, знову-таки, в школі можуть розповідати скільки завгодно одне, молодь приходила додому і чула про пломбір за двадцять копійок. І, відповідно, сприймала це так само як уособлення якоїсь держави для людей. Тому для якогось прошарку це все ж таки вже була незалежна Україна і історія незалежної України. Це ті люди, які потім виходили протестувати проти

російської агресії. Це ті люди, які стали добровольцями, це ті люди які продовжують бути волонтерами. А для когось це все-таки СРСР, Партія Регіонів і я інколи намагаюся дати відповідь на питання: як було? Знову-таки навіть на нашому Майдані – це показово для Донецька. У нас збиралося там щоденно десь 100-120 на марші, з області могло приїхати 300 незначних абсолютно для Львова чи Києва, таких вагомих, для Донецька це були абсолютно різні люди. Це були робітники, це були фермери, це були викладачі, це були бізнесмени. Тобто я не можу сказати, що освіта відіграє роль, але я не можу сказати, що тільки вона. Я в 2019 році собі намагалася дати собі відповідь на це питання. Бо в 2019 році вже в масштабі всієї України сталося те, що в Донецьку стало в 2014 р. Та підтримка популістських обіцянок.

I: Ну да.

O: Це завжди. Та да, по суті, воно тепер вже навіть спасибі жителям Донбасу не скажеш, бо це сталося в межах всієї країни. За допомогою технологій, за допомогою обробки населення, але менше з тим. Я для себе дала відповідь, що це завжди якийсь злам. От якийсь злам людині. Якесь відчуття власної неповноправності. Це може бути здоров'я. Це може бути паніковське: я старий, мене дівушки не люблять... Це може бути якась нереалізованість, якісь проблеми у родині, але це завжди якийсь злам, який... Бо я знаю професорів та доцентів, які підтримували ДНР і які підтримували життя в радянському союзу. Попри те, що вони так само усвідомлювали, що зараз, за України вони мають можливості хоча би просто поїхати в Париж, чого не могло статися тридцять, сорок років тому. Це завжди якийсь злам внутрішній, який каже людині, що вона не здатна... І відповідно тільки диво її врятує. От для великої кількості людей радянський союз був цим дивом. І вони продовжували його так сприймати.

I: Тобто, це доволі сильні, на правду, те що є такий стереотип про те, що на сході люди ну просто ця ностальгія непозбутна, то так десь воно так і виглядає?

O: Мені так. Знову-таки, я повторюю, це не 100% і мені важко сказати про це.

I: Звісно так. Зараз переходимо до другого блоку найбільш травматичного. Дуже перепрошую, але мусимо теж проговорити. От з початком російської агресії пригадайте свої перші емоції, коли почалася так-звана «русская весна», так? Чи було відчуття серйозності того, що відбувається у вас особисто, в колі ваших близьких і рідних?

O: Так, як я вже казала, я збрала тривожну валізузку вкінці лютого, тоді ще був покійний нині Дмитро Тимчук, який писав, щоденно якісь повідомляв новини, писав от про події. Я пам'ятаю, ну здається, це було 21 лютого я була на роботі. До мене підійшла колега, яка так само підтримувала Майдан, і тихенько мені каже: Соломія, ми перемогли. А я кажу, що: зачекайте, пані Світлано, ми ще не знаємо, що Путін, яку ціну ми мусимо за це заплатити. Що Путін для нас приготував. Відповідно, у мене відчуття серйозності було одразу. Було відчуття страху за свою свободу, і, можливо, дійсно на якомусь генетичному рівні, коли як я вже казала, мій дідусь народився у Святошині, коли більшовики вступили в Київ. Захопили Київ і вчинили там різанину, і власне з новонародженим родина мусила тікати. Тікати в Житомир. Можливо, оскільки я дуже багато читала і розмовляла зі своїми друзями. Отже, відчуття серйозності виникло від самого початку. Я кілька разів на рік їздила в Старий Крим. Я дуже любила там відпочивати. Я могла ходити по цих горах, по цих лісах сама-саменька. Влітку 2013 року, я там була востаннє. І в мене було відчуття, що мені там зле, мені чомусь страшно, мені некомфортно, мені незатишно, і мені не хочеться там бути. Я не знаю, чи може, це було якесь передчуття, чи то співпало з чимось. Але так, так я від початку розуміла, що це все серйозно.

I: З чим особисто для вас пов'язаний початок російської агресії?

O: Одразу кілька подій – це і розгін мітингів, бо вже бо коли нас приходили кілька разів побити на Майдані тітушки, тоді було страшно, але якое ти не думав... Не відчувалося, що за тими тітушками стоїть величезна машина, яка тебе душитиме і чавитиме, навіть не зглянеться на тебе. Але наш майдан проіснував до Йордану, власне. 19 січня нас вперше там трохи потовкли, а 20 на День злуки потовкли сильніше. І після того координатори сказали, що не збираємося, бо це занадто ризиковано. Розгони вже в березні проукраїнських мітингів, я тоді вже не ходила, бо я чесно я була абсолютно песимістично налаштована і я не вірила, що це...

I: Ну і безпека, ясна річ, бо людей вбивали вже.

O: Так. Так. Вбили 13 березня Дмитра Чернявського, але я вже просто не вірила, бо це може щось змінити. Бо виходити з прапором та гімном проти вибухових пакетів, проти кийків, проти арматури. Ну, в мене був свій обов'язок. Я обдзвонювала дуже багато моїх студентів. Потім обдзвонювала, обписувала, зв'язувалася зі своїми студентами, чи всі вдома, чи всі живи. Я пам'ятаю, що ми шукали одну дівчинку. Я їх запитую, пишу що мені Оля не озивається, хто бачив Олю, ти бачив Олю, де Оля? А це був останній мітинг 27 або 28. 27 здається квітня. Коли, який дуже жорстоко розігнали. І от ми всі починаємо: де Оля, де Оля, де Оля? І раптом хтось згадує: а вона ж у поході, її в Донецьку взагалі немає. І ми всі видихаємо. Думаю, Оля прийдеш я тебе вб'ю своїми руками.

I: Добре, що така новина, а не інша. Могли бути різні версії.

O: Так, так, так, так. Але ще пам'ятаю момент, коли почали з'являтися інші люди в Донецьку. Ти розумієш, що так не вдягаються, так не розмовляють, так себе не поводять. Тобто вони точно були інші. Я пам'ятаю, я жила в місті Донецьк, по бульвару Пушкіна. І на бульварі я щовчора гуляла з собакою. Це була, десь, напевно друга половина березня. Ми вже з чоловіком... Ми вже з одинадцятого року, відколи познайомилися, ми в родині спілкуємося виключно українською мовою, але вже тоді ми з чоловіком не розмовляли українською, не переписувалися українською, тільки вдома, все, що за межами квартири – це все було російською. І я пам'ятаю дев'ята, або десята година вечора. І я гуляла з собакою на бульварі. До мене підійшов якийсь чолов'яга. От таке, знаєте, канонічний Фарада у фільмі «Чародії». Тобто це «гость з юга» плащик у нього якийсь пісочний, капелюх такий, вуса. Він у мене запитався, а де тут, а де у вас тут протестують? Там де протестували власне пів кварталу. Я зробила вигляд, що я не розумію: «У нас протестують, хто протестує?» – «Ну где протестуют, администрация где?» Ну, звісно, я йому показала в протилежний бік, але ж це нічого не врятувало. Але тоді, після того, я вже на бульвар не ходила. І особисто для мене оце напевно була найстрашніша мить, бо ти... Він мені нічого не зробив, він звісно ж не знав мої погляди, але ти на власні очі бачиш, що вони тут. Що вони вже є. Вони поруч, вони в твоєму місті, вони шукають где протестують, щоби доєднатися до того. Відповідного, коли вони почали розпалювати якесь багаття навколо адміністрації, оточили її шинами, а... І так далі воно вже не настільки сприймалося, як оцей карикатурний гость с юга, який запитав як пройти. У якийсь момент я ще пам'ятаю. Напевно, це вже був квітень 2014 р. Був період, коли у нас змінювалися часто прапори над установами, то ти можеш прокинутися вранці там вже триколон, а потім його міняють на український. З університету дивишся – все повісили наш.

I: Це жах. Витримати ці емоції. Ну мегавжко.

O: Я пам'ятаю, але я, до речі, на цих емоціях так чудово схудла, в усьому як то кажуть у всьому треба шукати...

I: То не корисні емоції, пані Соломія, не корисні.

O: Я розумію, безумовно, і я пам'ятаю, я зайшла у нас біля нашого головного корпусу був корпус для іноземних студентів, і там були ці чергові та бабушка, як їх іноземці називають, і вони хтось з них, може, помірковано, але все-таки підтримував Україну і ми з нею трохи про це поговорили, і я бачу, що ректор наказав вивісити на всі адміністративні будівлі, на всі будівлі університету прапор України, а тут я бачу, що у неї за будочкою, у цієї бабушки, стоїть згорнутий в трубочку прапор ДНР. Я питаю: а це що? Вона каже: ну ми ж не знаємо, як далі буде. Про всяк випадок хай стоїть.

I: В Маліновке власть міняється, да?

O: Да. І напевно це був другий момент, коли ти усвідомлюєш, що навіть не стільки що це все серйозно, а що ми програємо. Що, як мінімум, народ не вірить, що можна цю шмату днівську викинути на смітник і забути. Вона стоїть десь там в куточку, бо може вона знадобиться.

I: У розрізі того, що ви зараз говорите, як ставлення змінилося з початком агресії між людьми інших національностей? Ну тут нас найбільше цікавить так ставлення до українського, а це, власне, розповіли про те, що ви вже в публічному дискурсі виходили з російською мовою, бо розуміли, що від цього залежить наша безпека. А як загалом оце комплексно можна оце описати, змалювати?

О: Я не скажу, що відбувалися якісь, скажімо, сутички між людьми, між сусідами, тобто...

І: На національному ґрунті, так?

О: Напевно багато хто не ототожнював просто. Хтось не говорив про свої погляди, хтось з проросійських, може, не усвідомлював, що бандерівці близько. Тобто я не скажу, що було багато сутичок, от само між людьми було якесь загострення. Воно було... Були, відповідно, випадки. Одна з наших учасниць Майдану, вона вже була старша жінка, розповідала ще тоді, що її сусіди з нею лаються і кричать, що вона бандерівка. Але от в моєму колі спілкування... То більше розходилося про якісь політичні погляди, про підтримки України, або Росії, або там Новоросії, аніж ти хохол, а я великій русській. Такого я не пригадую. Але в якийсь момент, мені здається, що це я була в Донецьку. Але, може, це був травень 2014, а, може, вже потім це мені траплялося, але мені здається травень 2014. З'явилися листівки, от як перед Бабином Ярмом з'явилися: «всім жидам...». З'явилися приблизно такі самі листівки, що всі євреї мусять зголоситися до нової адміністрації «донецької народної республіки», зазначитися, що вони є, записати яке в них майно. Воно так майнуло і зникло. Я досі думаю, що це була якась пропаганда-не пропаганда. Може, це була якийсь такий, якась спроба налаштувати єврейську громаду, до якої я сама належу, проти окупантів, проти Новоросії. Що це насправді було, чи може з тих вони перепилися горілки? Може хтось пожартував. Це от буквально кілька день і воно забулося, і більше до того не поверталось. Просто додало на якийсь момент неприємних вражень.

І: Що вас спонукало до виїзду на контрольовану Україною територію?

О: Страх за своє життя, за свою свободу, бо десь кінець травня-початок червня, почалися дуже активні, тобто вже після цього [т. зв.] «референдуму про народну республіку» почалися переслідування проукраїнських активістів. І я розуміла, що вони зараз перелашують усіх активних активістів, і візьмуться за пасивних. Тобто в першу чергу це був страх, й окрім того було усвідомлення, що це на роки. І відповідно було небажання у будь-який спосіб співпрацювати з окупантами. Тобто, жити в цих умовах, жити під керівництвом цих людей і якимось чином працювати на них і так далі.

І: Зрозуміло. Як посилювався інформаційний тиск в умовах початку агресії, чи можете ви це відзначити, що були такі спроби нав'язати жорсткого свого інформаційного впливу? Чи якісь приклади можете навести?

О: Безумовно, але найбільше це було виражено в тому, що вони всюди повісили свої прапори плюс був постійний, вони готували оцей сюжет про автобус з бандерівцями, тоді правий сектор з самого початку.

І: Візитка Яроша.

О: Да, да, да. Візитка Яроша була пізніше. Але Правий Сектор тоді вже не давав їм спокою. Тобто вони експлуатували це. Казали про автобуси з бандерівцями, які їдуть на Донецьк. Відповідно, що далі ці автобуси від Львова, що ближче до Донецька, їх ставало все більше. Спочатку два, потім двадцять і всі з битами, всі з кийками. Тобто, інформаційно почала домінувати «новоросія», або «днр», але я не можу сказати, що це було там на якийсь політиці відобразилося викладання в школі, от саме тоді на весні 2014 року. Спочатку було незрозуміло, що відбувається. Потім, почалися вже більш-менш активні бойові дії. Ми пам'ятаємо перший бій 26 травня 2014 року. Це було більше на рівні от таких переказів, що відбувається. І я пам'ятаю, тоді навіть не було як такого телебачення цієї «новоросії». Була Росія-1, де Кисельов розповідав, що владу в Україні захопили фашисти і т. д. Переважно просто це були якісь матеріальні речі, на рівні прапорів і символіки до більш активного інформаційного просування «днр», зміна наративів, зміна назв і т. д. Це все почалося вже коли я виїхала десь у вересні-жовтні 2014 року, коли досягли першого якогось перемир'я, і там університет відновив роботу і школи з першого жовтня.

І: А чи якісь були історичні сюжети у цій властиво першій хвилі пропаганди цієї. Вже новоросійської?

О: Були не історичні сюжети, були трохи більше менш згущені фарби в сюжетах економічних, про те, що Донбас кормить Україну, і відповідно Україна загине без Донбасу. А якщо Україна піде в Європу то лишиться гола, боса, були і експлуатувався цей сюжет про який я казала з бандерівцями, це на правду така відсилка до... Я ще пам'ятаю цю

дитячу страшилку. От ці сюжети казок страшних, або там якісь страшилки діти один одному переповідають. Коли я була маленька, то гуляв такий... Така казка, що там в день народження Гітлера приїде чорна машина без номерів, вона хапатиме піонерів і так далі. По суті це все та сама страшилка, тільки тепер не чорна машина без номерів, а там двадцять автобусів з бандерівцями. Вони хапатимуть піонерів, або розпинатимуть живцем мешканців Донбасу. Оце було. Це дуже сильно було на емоціях, бо мені розповідали люди, яких я знала, у нас була жіночка, яка ксерокопії робила біля університету, наприклад, яка казала, що «ой я так ету Бандеру боюсь». Я в неї запитаю: «Хіба я така страшна, чого ви мене боїтеся?» Мої колеги знов-таки. Це могли бути професори, могли бути кандидати наук, могли бути доценти, які, я пам'ятаю сиділи обговорювали, що вони бачили підозрілих людей в маршрутці: «Чи то були вони, чи не вони, чи вони приїхали, може нам вже час?» Тобто більше розповсюджувалося те, що б'є по емоціям.

I: Тобто відсилка до таких махрових радянських стереотипів і все?

O: Так. Так. Було псевдоісторичне про співпрацю бандерівців з нацистами, але воно завжди було, зараз воно просто посилилося. І, можливо, був якийсь відділок, який координував всю цю пропаганду, бо подавалося саме так, щоб люди боялися України.

I: А як оточуючі люди це все сприймали? Ну ваші коло ніби зрозуміло, да? А те, що ви могли спостерігати довкола?

O: Хтось вірив і боявся, як я розповідала. Хтось намагався чинити якийсь опір. Я пам'ятаю, що. Ми думали, що ми можемо зробити, і як хтось, була історія коли... Одна з моїх приватних учениць мала кафе, знову-таки, на бульварі Пушкіна. Вона розповідала, що до неї прийшли оці новороси, які обсіли державну адміністрацію, а також міську адміністрацію. Просто там сто метрів до неї. І просили дати їм сміттєві... Великі сміттєві пакети, бо зараз укри будуть їх вбивати і вони трупи будуть складати в сміттєві пакети. З такого несподіваного я можу сказати, що і вони боялися, я пам'ятаю був в середині квітня мітинг проукраїнський передостанній, куди приїхав Ляшко. І тоді ще був цей канал «Зело», по якому передавали інформацію. І мої студенти, які були в самообороні, вони про що там розмовляють, ті хто захопили установи, і вони казали, що на правду в той момент, коли був цей мітинг з Ляшком, де піднесення, багато народу зібралося, що дійсно ці новороси, вони страшенно злякалися, що зараз цей натовп піде на них і їх просто... Тобто вони були з мінімальним захистом, але без захисту. І вони дійсно вірили, що зараз піде натовп на них і їх рознесе просто на друзки. На жаль, цього не сталося. Тобто не можу сказати, що страшно було тільки нам, якийсь момент, ну принаймні на початках їм теж було...

I: Ну тоді держава не виконала те, що мала би виконати, правильно?

O: З іншого боку, я не знаю, що держава могла би виконати, бо держава, як така вона ледве-ледве спиналася на ноги. Й одразу був і Крим з яким знову-таки з армією незрозуміло що робити. Не було як такої армії, пам'ятаєте. Коли звільнили Харків, тільки вінницька «Кобра» згодилася туди поїхати. Тобто то ще треба було знайти достатньо сили, яка би могла протистояти цьому всьому, тому я не схильна на 100% звинувачувати державу, бо я розумію...

I: Це риторична в мене була така рефлексія. Просто риторична. Зрозуміло. Причини були значно глибшими, ніж зараз це говорять. Цікаво, як ви можете окреслити те, чи змінилася історична риторика так званих агентів впливу, да? Ну ми завжди говоримо це про місцевих вчителів, журналістів, блогерів. Ну вам з рештою це середовище, що називається, близьке, бо педагогічне середовище є також агентами впливу.

O: Змінилося, бо багато хто, навіть зі своєї роботи, я знаю, що нас вже відверто з моєю мамою з кількома проукраїнськими колегами називали фашистками. Вони боялися під час Майдану, вони боялися одразу як закінчився Майдан. Оці кілька днів перепочинку між Майданом і Кримом, а тут вони абсолютно припинили приховувати свої погляди, відповідно студентство було розділене 50 на 50, але викладачі, ті хто підтримував ці ідеї, допоміжний персонал, там, лаборанти, ті хто підтримував ці ідеї вони припинили ховатися, і були люди флюгери. Були люди, скажімо там, наша тепер вона вже декан нашого факультету, тоді вона була доцентом. Я впевнене, що при тому, як вона просуває ідеї «новоросії», я впевнена, що десь там в дальній шухляді в неї захований текст гімну, щоб час від часу повторювати, жовто-блакитний прапорець. І вона потім розповідатиме, що в неї не було вибору, їй слід було виживати. До речі, цікаво я не пам'ятаю, чи згадувала про

це, чи ні, але хотіла про це згадати. Я не знаю, чи це розповсюджено чи ні, але в деяких школах, оскільки українські підручники вони вже не можуть використовувати, вони використовують старі радянські. Вони в 6 класі розповідають дітям з підручників 80-х років про штурми Зімнего.

I: Неіснуючу історію, фактично.

O: Так, так, але я знаю, що це відбувається. Тобто.

I: Добре, і завершуючи другий блок останнє питання. Чи знаєте ви по спробі протидії на місцях історичній політиці цього русского міра? І хто були ці люди?

O: Були. Спроби протидії на місцях вони були майже одразу від перших зіткнень з тітушками. До нас приєдналися ультрас з «Шахтаря», і пообіцяли нам захист. Були спроби створення самооборони, коли були ці страшні мітинги з масовими розгонами. От. Були й флешмоби, коли виходили з прапорцями, або десь там вивішували прапорці. Я знаю людей, які там, у середмісті Донецька свій паркан пофарбували на жовто-синє. Якоїсь... Я знаю, у принципі, й людей, які намагалися навіть, може й не чинити опір, але занотовувати все, що відбувалося і передавати це на неокуповані території. На жаль, не для всіх це добре скінчилося. Ми всі знаємо історію Станіслава Осєєва, якого звільнили під час останнього обміну, що кілька років провів в «Ізоляції». Була й ще одна історія. У нас є художник Сергій Захаров, який робив картонні фігурки... е... лідерів «новоросії»: Захарченко, Моторолу... Тобто він десь там їх виставляв, як протест. Потім його заарештували, на щастя, не дуже довго він пробув у полоні. Перекладала його книжку. Його графічний роман про ці події. Люди, які возили воду і їжу, тобто коли ми збирали гроші, вони вже робили закупівлі і відвозили це все нашим солдатам. Тобто якийсь рух, якась протидія вона була постійно. На жаль, не для всіх вона закінчилася добре. І, на жаль, поки що ми бачимо вона не має результату, але певний рух опору він є і зараз. Мені тяжко сказати наскільки там багато людей, але...

I: Ну і власне переходимо до третього блоку. Отже в умовах окупації чи підтримуєте ви зараз стосунки з рідними, знайомими, близькими. Якими є ці взаємини. Як ви контактуєте з ними?

O: О: Не підтримую, бо я не бачу в тому сенсу. Я розумію, що минуло вже більше семи років. І всі, хто хотів – виїхали. Може, я помиляюся. У мене було досить широке коло спілкування. Всі, хто хотів виїхати – вони вже виїхали. І я знаю випадки, коли люди вивозили лежачих родичів, і при тому їхали не напряму з Донецька, а ще якимись там об'їзними дорогами. Я знаю жінку, яка евакуювала, власне ми на Майдані з нею познайомилися, притулок для тварин. Вона мала більше ніж 200 тварин. Вона жодної там не лишила в Донецьку. Вона просто брала бусик, клітка... Так, про неї інколи буває сюжет на Прямому каналі, бо ми всі їй допомагаємо, тобто вона не кинула жодної тварини. Вона їх вивезла всіх. Тобто, я знаю, коли люди їхали в тих випадках, коли здавалося, бо вони не можуть їхати. І тому, ну чесно, я розумію, що я занадто радикальна, але я не сприймаю всі ці історії. «У мене складні життєві обставини, у мене лежача родичка». Обставини були в усіх однакові, плюс-мінус одна квартира. Так обставини були в усіх абсолютно однакові. Ми всі їхали в нікуди. Розходилося виключно про те, чи ти сприймаєш, навіть поза питаннями особистої безпеки, чи сприймаєш те, що відбувається, те що відбувається, чи ти не сприймаєш, чи ти годишся співпрацювати з окупантом, або навіть платити за квартиру, ходити навіть в магазин, розраховуватися з окупантом рублями, карбованцями, це, все одно, співпраця з окупантами. Або ти не хочеш цього робити. Я знаю тільки дві родини, які принципово відмовилися їхати, бо намагаються, хочуть дочекатися українських танків в Донецьку. Все. Тобто, я не бачу сенсу спілкуватися з цими людьми. Ми всі зробили свій вибір і... Ну і дороги розійшлися.

I: Зрозуміло, бо наш, власне, блок з цим пов'язаний. Що вам відомо про зміни у викладанні історії в школах на окупованих територіях, про героїв яких там зараз вшановують. Ви знаєте якусь інформацію властиву не з мас-медіа українських, бо всі це можуть подивитися, а через канали свої приватні. Нас оце цікавить.

O: Ну, те, про що я казала, що вивчають історію за радянськими підручниками. Звісно ж пам'ятники, або там пам'ятні знаки «героїв новоросії» і відбувається, у принципі те саме, що відбувалося до війни, коли десь 2012–13 рік була у нас така депутатка від Партії

Реґіонів Тетяна Бахтєєва, яка дуже активно виганяла на мітинги студентів. Студенти, викладачі, всі і це не обговорювалося, що всі мусять туди йти. Ми, як могли, хто міг ми відмовлялися, але менше з тим основній масі було, у принципі, однаково. І зараз так само я знаю, що вони так само мусять надавати масовку, ну, принаймні, університети та вищі навчальні заклади, і відповідно шкіл стосується і лікарень. Вони мусять надавати масовку на державні так звані заходи, і просто керівництво каже там на початку навчального року «Ви розумієте, що все там будемо», тобто всі по черзі туди мусять сходити. От краще оберіть собі, коли ви підете. Тобто на всі ці заходи, за старою традицією, зганяють бюджетників.

I: Зрозуміло, а про які ви пам'ятники, можливо знаєте нові, які з'явилися. Про практики якісь меморіальні, які зараз там, у зв'язку з постанням пам'ятників проводяться?

O: Ці всі вшанування пам'яті пам'ятники Захарченко, Моторолі, Гіві, якісь пам'ятні дошки, пам'ятні знаки.

I: Тобто ви знаєте з українських медіа, чи ви знаєте, властиво, що якимось контактуєте з людьми на окупованих територіях.

O: З тих контактів, які у мене ще бувають, бо доходить інколи інформація. Про те, що всі мусять сходити. Це мені казала моя колега, з якою ми вже останній рік не спілкуємося, але це було на початку перші роки окупації. Тобто всі мусять сходити, всі мають визначитися хто в який день піде на мітинг, бо просто відмовитися неможливо.

I: Це все безпекові речі, так?

O: Так це пов'язано з виживанням там з не привертанням до себе зайвої уваги, але ну знову-таки всі мали можливість зробити свій вибір?

I: А які свята нові з'явилися у розрізі цього?

O: Я знаю, що вони святкують... Одинадцять травня – це день псевдореферендуму. І друге листопада, бо це «день республіки», здається.

I: А чому? До чого ця дата є прив'язана, чи ви знаєте?

O: Це, як мені здається, це «день донецької республіки». Це пов'язано з «донецькою республікою». Вони там другого лютого проводили якісь. Другого листопада. Державотворчі, псевдодержавотворчі свої заходи. Ми, своєю чергою, робили 2 листопада вже у Львові великий флешмоб на протидію цьому.

I: O, ще один респондент.

O: Він зі мною на Майдан ходив.

I: А хто це, порода якась?

O: Це Штірліц – це наш один з наших псів. Теж переселенець.

I: Переселенець, да? Привіт.

O: Він вже киянин.

I: Чи ви знаєте, чи цікавляться місцеві мешканці подіями на вільній території України? Чи цікавлять вони українською історією далі?

O: Вони не цікавляться українською історією, вони цікавляться у першу чергу виплатами українських пенсій. Вони цікавляться тим, щоб можна було оформити документи на дитину (на українській території). Відповідно, як проїхати блокпости. То зараз, з того, що я бачу, найперша проблема до карантину найбільша проблема була – це те, що припиняють липовим переселенням виплати пенсій. Що, а яке ви маєте право приходити нас перевіряти, я навіть зі своєю свекрухою б'юся через це. Якщо ти виїхала, то ти виїхала. То ти живеш тут і маєш право на ці гроші. Якщо ти живеш, то у нас, вибачте, не накопичувальна система пенсій, а солідарна. Відповідно, отримуй лише пенсію «новоросії». Відповідно, їх цікавлять абсолютно прості речі пов'язані в першу чергу з...

I: Виживанням, да?

O: Для когось з виживанням, для когось можливість просто більше грошей отримати. Наскільки хто отримав російські паспорти масово, того я не знаю. А от те, що їдуть, принаймні, до карантину намагалися виїхати і народити тут. Ну і, принаймні, зареєструвати тут дитину, щоб отримати українські виплати і українська пенсія. Оце те, що я знаю. Особливо зараз більше змінилося в бік як приїхати через росію і при тому не здавати тести й не заплатити. Зараз це найбільше цікавить людей. Сказати, щоб вони цікавилися подіями в Україні в розрізі інакшому, що відрізняється від їхніх там матеріальних потреб, сказати, щоб вони цікавилися подіями в Україні з точки зору історії, я не можу.

I: Це надто є абстрактно для тих потреб, якими вони живуть, так, щоденно?

О: Так і знов-таки. Я вам казала, що регіон аполітичний, аісторичний, у сенсі зацікавленості історією. Тобто їм просто це нецікаво.

I: Ну, а останнє питання, властиво, це блок. Цей путінський нарратив про те, що українці та росіяни нібито один народ. Як взагалі ця рефлексія виглядає у мешканців зараз окупованих територій. Наскільки ви це знаєте. І як ви це бачите?

О: Ну це завжди був «один народ». Тобто для них це абсолютно реально. Все життя це був «один народ». Вони-то не сприймають інакшу думку. Вони не сприймають Україну, як щось інше, що відрізняється від росії, або, як мінімум Донбас. Бо там далі на захід там же бандерівці, а от Донбас – це, безумовно, частина росії.

I: А от цікаво, як на їхній ментальній мапі виглядає це переростання, оце, властиво, переростання того, що зараз є територія Донбасу, а потім починається вже територія, населена бандерівцями. Де саме та межа в їхній ментальній географії?

О: Ну межа – Галичина. Бо Дніпро, там Харків, Запоріжжя – це ще «один народ»...

I: А Київ?

О: Київ знов-таки сприймається більше як щось фінансове, або... Тобто не сприймається Київ географічно, сприймається фінансово, але при тому не розмірковується, хто там живе. Далі Вінниця, Кропивницький, Житомир – щось не зрозуміле. А от за ним вже починаються бандерівці.

I: Тобто там антитеза Донецьк-Львів вона твердо в уяві є?

О: Так, так, так.

I: Отже, питання: Як ви вважаєте, в чому головна причина поширення «ідеї русского міра»? Бо десь було таке, що на Донбасі в деякі міста заходили і відповідно відходили ці терористи. Як оце загалом ваші, у вашому розумінні дана проблема виглядає?

О: Заходили, відходили там теж була, в принципі, більше задіяна, ну, ми пам'ятаємо історію Слов'янська. Там був більше задіяний страх самих окупантів, що зараз вже кільце дотиснуть, і їм буде непереливки. Ви знаєте, я зараз читаю «Браму Європи», і для мене в чому суть. При тому, що я знаю історію заселення Донбасу. Для мене в чомусь ця робота допомогла зрозуміти, бо дійсно ж було заселення і ви про це знаєте, заселення часто з росії, бо там погана земля не родить. Бо там... Менше можливостей. Тобто, там 150 років тому дійсно було, потім після другої світової. Тобто, в чомусь все ж таки, і індустріалізм знов-таки. В чомусь це зумовлено історично. Ну десь не торкнувся Голодомор, десь про нього бояться досі згадувати, десь замовчувався. Тобто сприймався, скажімо, Голодомор, як щось що вигадав Ющенко і американські агенти госдепа, а не як трагедія, яка мала місце, бо було дуже мало тих, хто дійсно став свідком, або кому там батьки розповідали. І було дуже багато те, про що ми казали в родинях, коли там в школах можуть казати одне, родина скаже абсолютно інше. Було дуже багато російського телебачення. Було ну... У принципі... Так, зараз це інакше, але от на початок війни. Якість дуже сильно відрізнялося. Плюс, була завжди настанова. При чому, могли дивитися російське телебачення навіть ті, хто потім виходив на Майдан, або виходив на проукраїнські мітинги, тобто дуже багато сприймалося, оскільки радянська людина, вона навчена вірити телебаченню. Дуже багато сприймалося, як правда з того, що там казали. Плюс. Мені трапилася розмова на ТЕТ про історію і про сприйняття історії. І там, якщо захочете я потім знайду посилання, я вам перешлю.

I: Будь ласка. Буду дуже вдячний.

О: Там було про майя. І лекторка розповідала, що у нас немає сумнівів того, що Колізей, Парфенон збудували європейці. Що вони мали достатньо там інтелектуальної потужності. Достатньо сил. Достатньо можливостей. А коли йдеться про майя, про Єгипет одразу виникають теорії позапланетних цивілізацій, які це збудували. І ці теорії вони домінують навіть серед представників майя. Вона казала, що був там якийсь майстер, який міг вирізати точну копію саркофагу, який там був вирізьблений десь на піраміді. При тому казав, ой розкажіть нам як інопланетянин збудували ці піраміди, бо наші предки ніколи не могли цього зробити. От у нас. У нас немає теорії, що скіфські кургани побудували інопланетні цивілізації. Але у нас, фактично, таке саме сприйняття своєї історії чомусь. Що росія домінує, що росія (я зараз про Донбас кажу), принципі аж до Галичини й тут доходить, що росія домінує, що росія нам дала, росія заснувала те, росія заснувала це. Ніхто не каже, що там на місці Донецька, Луганська були якісь козацькі поселення, зимовки якісь.

Про історію Криму взагалі не йдеться. Тобто, все зробила росія. Тобто, у нас є власний комплекс меншовартості, який дуже тяжко подолати, і який багато в чому зумовлює те, як ми сприймаємо події, як ми сприймає свою країну. Що Україна неспроможна.

І: Чи можливо, на вашу думку, через зважену проукраїнську політику пам'яті вплинути на свідомість населення на окупованій території? І що робити щоби відповідно повернути ситуацію на рейки проукраїнської. Але на вашу думку, так, чи можливо, властиво, через таку зважену політику, якось ситуацію виправити насамперед в головах людей? От зокрема цей проєкт владний стосовно каналу «Дом», так?

О: Я співпрацювала з Олексієм Мацукою до того, як він пішов в «Дом». Це. Він якийсь час був моїм студентом, потім були на Майдані разом, ну так. Я знаю телеканал «Дом».

І: Бо я, властиво, не знаю. Мені цікавий ваш огляд.

О: Я не думаю, що він чимось допоможе, бо він просто підтримує цю сепарацію. Це розділення України і Донбасу, бо як людина, яка пам'ятає протести проти українського дубляжу фільмів, це середина нульових, коли казали, що ніхто не буде їх дивитися. І як так можна, і українською не зрозуміло. А потім раптом виявилось, що дубляж українською набагато перевищує дубляж російською. І всі ходили до кіна і про це вже ніхто не згадував. Так, тоді не запиталися, тоді це зробили за замовчуванням. І люди, які тридцять років незалежності, навіть не зростали, а працювали якийсь час за часів незалежності, вони сприймають українську мову, вони розуміють українську мову. І що робить телеканал «Дом»? Він проштовхує політику: какава різниця, і він лише посилює цей розрив України з Донбасом, бо йдеться протиставлення: от Донбас, а тут решта України. Щодо виправлення ситуації це має бути, знаєте, політика батога і пряника, причому перші десятиріччя домінуюча роль має бути саме у батогах, бо по-перші, ці люди вони цінують «крепкий хозяйственник, сильная рука». Вони на генетичному, на підсвідомому рівні це цінують. Хтось наказує. Бо так простіше: не треба думати, не треба аналізувати. Ми всі пам'ятаємо, як Німеччина досягла певного рівня. Ти дзвониш і кажеш, не прибирає і не стереже в себе газон. В усіх газон охайний, а в нього неохайний. Мій сусід, коли він вчився в Німеччині викинув сміття не в той кошик і все – штраф 70 євро. Тобто якісь речі вони мають, на жаль, на якийсь час тут не може бути місця демократії. Так? Найгірша форма правління, не враховуючи всіх інших. Не має бути їй місця, інакше ми будемо дуже довго борстися в цьому болоті і вертатися до того, що дітям в школі кажуть одне, а батьки вдома кажуть інше. І в результаті діти виростають саме зі світоглядом батьківським. Тим більше у нас зараз. І це я кажу, як педагог. У нас дітоцентризм у освіті він сприймається абсолютно викривленим. Він сприймається настільки збочено, тому що, знову-таки наша школа вже мертва. І я це кажу вже останні кілька років. Тому має бути політика певного диктату, як має бути. Люди це оцінять, як не дивно. Ці люди люблять сильну руку. А політик. Тим більше там повертаючись до шкіл. Знов-таки зійшлися на думці, що на жаль у нас сприймають роль вчителя і знання вчителя знов викривлено. Тобто вчитель не навчає, а навчають краще знають вдома. Окрім цього має бути освітня політика абсолютно для всіх верств населення. Для всіх вікових груп. Хай це буде з певною фінансовою стимуляцією, але, як ми кажемо, має бути інститут громадянства і певний іспит нам. Для того, щоб отримати це громадянство. Так само це має бути туг. Це має починатися з садочка. Це має закінчуватися якимись там клубами для пенсіонерів. Хай це буде в доступний спосіб. Хай це буде поступово без якихось там акцентів. Але це має бути політика не лише пряника, але й батога, бо так ми швидше дійдемо до якихось результатів. Треба бути у нас краще загальна абсолютна майже тотальна правова безграмотність. І держава має розказати людям, що вони ще мають права і це теж можна подати в розрізі української держави, яка надає це право і оце, і оце.

І: На відміну від сусідньої держави, скажімо так? І виграти на цьому рівні?

О: Просто для цього треба жити в цій державі і шанувати її. Має провестися перейменування вулиць. Його намагалися проводити. У мене мама жила в Донецьку на Ленінському проспекті. На початку 90-их його перейменовували на проспект Металургів. Про це не знали навіть листоноші. Тобто він так і був ленінським. Так. Проте, що нам дуже довго йшов якийсь лист на проспект Металургів, бо ніхто просто не знав, включно з листоношою, де він знаходиться.

I: Це класика.

O: Це має бути без будь-яких обмовок перейменування, знесення пам'ятників і встановлення нових пам'ятників. Вони повинуть і забудуть. Потім їх відволічуть трохи зниженими цінами на ковбасу і вони забудуть, що Бандера стоїть там, де раніше Ленін стояв. Ну це я трохи утровоно трохи, але... Має бути обов'язково введення покарання за неповагу до символіки. От у нас. У нашому ЖК стався... Новий комплекс. І у нас була гірлянда, яка була прапором. У нас тут поруч аеропорт Гостомель і як казала колишня голова ОСББ, що вона купляла цю гірлянду, щоб «Мрія» пролітаючи над нами бачила, що цей прапор святиться у темряві. І цього року, коли розвішували ілюмінацію, повісили, тобто не зробили жовто-блакитний прапор. А от так, змінiali, у нас нова голова ОСББ змішали отак два кольори і повісили не прапор, а казна-що. І коли я у неї запитала, що, власне, відбувається, чому змішали жовтий з блакитним. Вона сказала: ну ето же не свято і раді дітей, раді дітей ми решили смешать. А вона теж з Донецька. Я з Донецька і вона з Донецька.

I: Треба було перепитати в яких дітей вона брала консультації.

O: Власне я пропонувала запитати там у батьків Устима Голоднюка, да? Батьків Дані Дідика і Яну Зінкевич можна запитати. Батьків там нашого Степана... Ой-ой-ой, я забула як прізвище. Хлопчика, якого закатували за прапор український з Краматорська.

I: Рибак?

O: Прошу?

I: Не Рибак, ні?

O: Ні, ні, ні, це не Рибак. Це сталося трохи пізніше. Степан Чубенко. Степан Чубенко. Так. У батьків Степана Чубенка, так чи потрібен дітям прапор? Він потрібен. Діти за нього... Уже зараз діти за нього віддавали життя. І за це, ну зараз я пишу запит, щоб вона мені розповіла, як на мої кошти і чому його криво повісила, але то вже таке, то вже наше особисте. Але за це має бути покарання. Це та державна символіка і тоді за якийсь час у людей воно просто вистроїться в голові. Це – Україна, це – так називається. А отут у мене оскільки я серед всього цього живу, оскільки я толерую, там, прапор, Бандеру, Україну і дубляж українською мовою, то я можу звернутися до суду, якщо мене хтось образив і суд мені надасть справедливе рішення. Тобто це такий комплекс, який, на жаль, фінансово ми зараз, ну ви самі розумієте, що це абсолютна утопія, фінансово ми зараз цього не подолаємо.

I: А на чому, на вашу думку треба робити наголос, аби змінити симпатії тих людей, що залишилися вимушено чи охоче на окупованих територіях, симпатії до України?

O: Ну про що я вже казала, певна матеріальна стимуляція. Вона спрямує найкраще. І тут має бути оцей, ви знаєте, оспіваний педагогами індивідуальний підхід, бо комусь буде там нормально сприймється, що... І я знаю таких людей, які після Майдану мені казали, не сприймаючи Майдан, коли Майдан завершувався, вони казали: ну ладно, пабедітелей не судять. Комусь це дійсно має бути, я думаю, що, більшою мірою, що відбувається там (в окупації) вже бачать всі, коли виїжджають лікарі, коли не працює взагалі ніяк система охорона здоров'я, коли навіть до війни, там, росіяни бачили різницю між нашими молочними продуктами і їхніми. Тобто, комусь от саме доступ до цієї якості до цього обслуговування. Комусь, знов-таки, треба все це поєднати з певними освітніми програмами. Поїздки на західну Україну і я знаю, що один з наших активістів Майдану, він до війни ще робив такі поїздки. Якийсь якісь програми культурного обміну. Тобто, з одного боку, треба шукати спільне, воно буде у кожного своє. Як піраміда Маслоу. Від найнижчих до найвищих. Але, при тому, не забувати про сильну державотворчу політику. Тобто, розповідати цікаво. Розповідати якісь історії, які можуть їх торкнутися. Проводити аналогію з сучасністю. Плюс, одночасно пробувати ліквідувати і правову неосвіченість і незнання, нерозуміння інститутів держави. Бо знову-таки це й в 2019 році з нами зіграло, так? Поганий жарт. Коли вимагають пенсії у людини, яка, у принципі, не відповідає за пенсії. Вимагається якийсь захист від людей соціальний, які не цим займаються. Вимагається підвищення рівня життя, коли зарплатня надається там більшій частині людей в конвертах. Тобто, знову таки це все треба розтлумачувати від дитячих садочків і до поважного віку, шукаючи для кожної соціальної і вікової групи те, що для них спрацює. Але це має бути всебічна, всеосяжна освітня кампанія.

І: Цілком з вами згоден. Ну і останнє питання, пані Соломія. Що найбільше вплинуло на вашу історичну пам'ять? Ви вже багато про це говорили з рештою, так але результативно уже так підсумовуючи.

О: Напевно історія моєї родини плюс певної мірою заохочення те, як я намагаюся виховати свого сина. Заохочення цікавості можливість відшукати відповіді на питання, які мене бентежили, які мене цікавили. Можливість багато подорожувати і бачити, і порівнювати, і спілкуватися з абсолютно різними людьми. Тобто генетика плюс виховання, плюс освіта.

І: Генетика, генеалогія і освіта, так? Генеалогія і освіта.

О: Генеалогія і освіта.

І: Дякую, пані Соломіє, за дві години проведеного часу. Вибачайте, що забрав його у вас. Ми не обговорили такий момент: чи можна це інтерв'ю подати під вашим прізвищем?

О: Так.

Записано 3 січня 2022 р. в м. Дрогобич / м. Буча
Респондент: Висоцька Соломія Сергіївна
Інтерв'юер: Тельвак В. В.

Список літератури

1. Грінченко Г. Усна історія: методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. Харків: Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2007. 28 с.
2. Печерський А. Усна історія незавершеної війни це насамперед питання етики й методології – Гелінада Грінченко. *ArmyInform*. 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/10/18/usna-istoriya-nezavershenoyi-vijny-cze-nasampered-pytannya-etyky-j-metodologiyi-gelinada-grinchenko>.
3. Масненко В. В., Тельвак В. В., Грінченко Г. Г. «(Де)окупована пам'ять». Методичні рекомендації з усної історичних досліджень у межах проєкту «Політика пам'яті та історична свідомість населення на окупованих Росією територіях України (ОРДЛО, АР Крим, Севастополь)». Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А, 2021. 76 с
4. Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть: зб. наук. праць / ред. Г. Грінченко. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. 352 с.
5. Масненко В. В., Тельвак В. В. Теоретико-методологічні засади й основні напрямки досліджень історичної політики на окупованих Росією у ХХІ ст. українських територіях. *Записки НТШ. Праці історико-філософської секції*. Т. ССLXXIV. Львів, 2021. С. 546–566.
6. Masnenko V., Telvak V., Yanyshyn B., Telvak V. Identity transformation of the Ukrainian Donbas: from the “wild field” to Russian occupation. *Analele Universitatii din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*. 2021. № 2 (40). P. 101–114.

References

1. Grinchenko, G. (2007). Oral History: Methodological Recommendations for Organizing Research: for Undergraduates and Postgraduates. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Pechersky, A. (2023). The oral history of an unfinished war is primarily a question of ethics and methodology – Gelinada Grinchenko. *ArmyInform*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2023/10/18/usna-istoriya-nezavershenoyi-vijny-cze-nasampered-pytannya-etyky-j-metodologiyi-gelinada-grinchenko> [in Ukrainian].
3. Masnenko, V., Telvak, V., & Grinchenko, G. (2021). “(De)occupied Memory”. Methodological recommendations for oral history research within the project “Memory Politics and Historical Consciousness of the Population in the Russian-occupied Territories of Ukraine (ORDLO, AR Crimea, Sevastopol)”. Cherkasy [in Ukrainian].
4. Grinchenko, G. (ed.) (2021). Listen, hear, understand: oral history of Ukraine in the 20th – 21st centuries. Kyiv [in Ukrainian].
5. Masnenko, V., Telvak, V. (2021). Theoretical and methodological principles and main directions of research into historical politics in the Ukrainian territories occupied by Russia in the 21st century. *Notes of the NTSh. The Historical and Philosophical Section*, 274, 546–566. Lviv [in Ukrainian].
6. Masnenko, V, Telvak, V, & Yanyshyn, B. (2021). Identity transformation of the Ukrainian Donbas: from the wild field” to Russian occupation. *Analele Universitatii din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*, 2(40), 101–114.

Надійшла до редакції / Received: 16.10.2024
Схвалено до друку / Accepted: 25.11.2024